

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Η ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΓΡΑΦΗ

Ι. Πρὶν πολιτογραφηθῶν εἰς τὴν Ἰωνίαν τὰ γράμματα τῶν Φοινίκων

Χάριν ἀκριβείας εἰς τὴν μεταβίβασιν εἰδήσεων ἐμπορικοῦ περιεχομένου, ἢ ἀνάγνωσις τῶν ὁποίων νὰ προϋποθέτῃ, ὅσον τὸ δυνατὸν εὐκολωτέραν σπουδὴν, οἱ πρόδρομοι καὶ διδάσκαλοι ἐντὸς ὀλίγου τῶν Ἰόνων θαλασσοπόρων ὑπεχρεώθησαν τὴν παραμονὴν τῆς λήξεως τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου νὰ προβοῦν εἰς μίαν ἀπλούστευσιν τῆς ἱερογλυφικῆς γραφῆς, τὴν ὁποίαν ἐχρησιμοποίησαν οἱ Αἰγύπτιοι κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐπικρατήσεώς των εἰς τὴν Συρίαν καὶ τὴν Παλαιστίνην. Τὴν ἐποχὴν διὰ τοῦτο τῆς περιπλεύσεως τοῦ νοτίου τμήματος τῆς Μ. Ἀσίας καὶ συγκεκριμένως μετὰ τὴν ἐγκατάστασιν ναυτικῆς βάσεως εἰς τὴν Συριακὴν ἀκτὴν (Ἄλ Μίνα) περὶ τὸ τέλος τοῦ 8ου π.Χ. αἰῶνος¹ οἱ ἔμποροι τῆς Ἰωνίας ἀντέγραψαν χάριν τῆς διευκολύνσεως τῶν ναυτικῶν τῶν ἐπιχειρήσεων² τὰ στοιχεῖα ἐνὸς γραφικοῦ συστήματος πολὺ ἀπλουστέρου, ὅσων ἐπίσης ἐκ τῆς Αἰγύπτου διὰ τῆς Κρήτης καὶ τῶν πρώιμων Φοινίκων ἔφθασαν εἰς τὴν Ἑλλάδα τῶν Μυκηναϊκῶν καὶ τῶν μετέπειτα χρόνων. Τὴν παλαιότεραν ἀρχαιολογικὴν ἀπόδειξιν χρήσεως γραφῆς αἰγυπτιακῆς προελεύσεως ἐκ μέρους Ἑλλήνων ἀπετέλεσε τὸ δυσανάγνωστον κείμενον, τὸ ὁποῖον ἐξέσκαψαν οἱ Λακεδαιμόνιοι τὸ ἔτος 395 π.Χ. ἐκ τοῦ τάφου τῆς Ἀλκμήνης εἰς τὴν Βοιωτίαν: «Εὐρέθη.. πίναξ χαλκοῦς ἔχων γράμματα πολλὰ θαυμαστὰ ὡς παμπάλαια. γνῶναι γὰρ ἐξ αὐτῶν οὐδὲν παρῆχε καίπερ ἐκφανέντα τοῦ χαλκοῦ καταπλυθέντος, ἀλλ' ἰδιός τις ὁ τύπος καὶ βαρβαρικὸς τῶν χαρακτήρων ἐμφερέστατος Αἰγυπτίοις»³.

Ὅτι ὁ Ἑλληνικὸς κόσμος ἐγνώριζε γραφὴν καὶ ἀνάγνωσιν, πρὶν παραλάβουν οἱ Ἴωνες τὸ ἀκροφωνικὸν σύστημα τῆς σχηματικῆς ἀποδόσεως τοῦ λόγου ἐκ τῶν ἐμπορικῶν τῶν ἀνταγωνιστῶν, τοὺς ὁποίους ἀπώθησαν⁴ ἐκ τῆς Ρόδου⁵ καὶ τῆς Κύπρου⁶ καὶ τελικῶς ἐκ τῆς Ἀνατολικῆς λεκάνης τῆς Μεσογείου μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Σιδῶνος ὑπὸ τοῦ Σανχερίβ (705 - 681 π.Χ.) καὶ τὴν ὑποταγὴν τῆς Τύρου εἰς τὸν Ἀσσαρχαρδῶν (681 - 668 π.Χ.), ἔχει τεθῆ σήμερον διὰ τῶν εὐρημάτων τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἐπι-

στήμης ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας. Τὰ περισσότερα ἐν τούτοις κείμενα τοῦ τύπου αὐτοῦ κατεστράφησαν ἔνεκα τῆς χρήσεως δερμάτων («διφθερῶν»⁷) καὶ ξύλων («κύρβεων»⁸) ὡς γραφικῆς ὕλης καὶ διότι κατέπεσεν εἰς τὴν μεταμυκηναϊκὴν Ἑλλάδα ἡ κεντρικὴ ἐξουσία, ἡ ὁποία θὰ ἐφρόντιζε διὰ τὴν συντήρησίν των. Καὶ ἂν ὅμως ἀκόμη διεσφύζοντο, ἡ πολιτιστικὴ των σημασία θὰ ἦτο ἀνάλογος ἐκείνης, τὴν ὁποίαν ἀπέκτησαν καὶ διετήρησαν εἰς τὴν Ἀνατολήν. Ἐντὸς τῶν θεοκρατικῶν κοινωνιῶν ἡ γραφὴ δὲν εἶχε κυρίως ὡς ἀποστολὴν τὴν διάδοσιν τῆς γνώσεως, ἀλλ' ἀφ' ἐνὸς μὲν τὴν διατήρησιν τῶν ἀρχείων καὶ τῶν ἱερῶν παραδόσεων μακρὰν τῶν βεβήλων καὶ ἀφ' ἑτέρου τὴν μεταβίβασιν εἰ δυνατόν μυστικῶν πληροφοριῶν εἰς τοὺς ὑπαλλήλους τοῦ κράτους, ὅπως ἀποδεικνύεται σαφῶς ἐκ τῶν στίχων τῆς «Ἰλιάδος» τῶν ἀναφερομένων εἰς τὸν Βελλερεφόντην, ὁ ὁποῖος ἐμφανίζεται ὡς φορεὺς τῆς θανατικῆς του καταδίκης :

«Πέμψε δὲ μιν Λυκίηνδε, πόρεν δι' ὄγε σήματα λυγρά,
γράψας ἐν πίνακι πτυκτῷ θυμοφθόρα πολλά,
δείξαι δ' ἠνώγειν φ' πενθερῷ, ὄφρ' ἀπόλοιτο»⁹

Ἐπὶ κρατικοῦ ἐπιπέδου εἶναι πιθανὸν ἐπίσης νὰ ἐχρησιμοποιήθη ἐκ συστήματος ἡ γλῶσσα παρωχημένων καιρῶν, ἡ ὁποία διὰ τῆς ἱερατικῆς τῆς συντηρήσεως ἐθεωρήθη θείας ἐμπνεύσεως. Παραδείγματα τῆς τάσεως αὐτῆς ἐκ τῶν Ὀμηρικῶν χρόνων ἀποτελοῦν διάφορα ὀνόματα, τὰ ὁποῖα λόγῳ ἱστορικῶν μεταβολῶν ἀντικατεστάθησαν εἰς τὴν γενικὴν χρῆσιν, διὰ νὰ δηλώσουν ἔκτοτε μόνον μεταξὺ τῶν «ἀθανάτων» τὴν ἀρχικὴν των σημασίαν, τὸν Ἑκατόγχειρα λόγου χάριν,

«ὄν Βριάρεων καέλουσι θεοί, ἄνδρες δὲ πάντες Αἰγαίωνα»¹⁰,
τὸν ποταμόν,

«ὄν Ξάνθον καλέουσι θεοί, ἄνδρες δὲ τε Σκάμανδρον»¹¹
ἢ τὴν ὄρνιθα,

«ἦν τ' ἐν ὄρεσιν
χαλκίδα κικλήσκουσι θεοί, ἄνδρες δὲ τε κύμινδιν»¹²

Ἀπόκρυφα κείμενα φαίνεται, ὅτι ἐξηκολούθησαν νὰ ὑπάρχουν μέχρι τῶν Κλασσικῶν χρόνων, ὅποτε καὶ πάλιν ἔνεκα τῆς συνδέσεώς των πρὸς τὸν ἅγιον κόσμον, ἦτο δύσκολον νὰ ἐξαχθοῦν εἰς κοινὴν θέαν : «Εἰσὶν ἡμῖν ἐν γράμμασι λόγοι κείμενοι, .. ὡς ἐγὼ μανθάνω, .. λέγοντες περὶ θεῶν, .. παλαιότατοι, ὡς γέγονεν ἡ πρώτη φύσις οὐρανοῦ τε καὶ ἄλλων»¹³. Ὁρισμένα ἱερατεῖα, ὅπως τῆς Ἐλευσίνοσ, κατῴρθωσαν διὰ τῆς ἀποδεσμεύσεώς των ἐκ τῶν βασιλικῶν οἰκῶν νὰ ἐπιζήσουν καὶ νὰ διατηρήσουν μέχρι τέλους τῆς ἱστορικῆς ζωῆς τὸν ἀπόρρητον χαρακτήρα τῆς γραπτῆς των παραδόσεως καὶ μάλιστα νὰ συνδέσουν τὴν ἐκφώνησιν «ἱερῶν λόγων»¹⁴

κατὰ τὴν διάρκειαν μυστηριακῶν τελετῶν πρὸς τὴν ζωὴν μετὰ τὸν θάνατον, τὴν ὁποίαν μόνον οἱ μεμνημένοι ἐδικαιοῦντο :

«Τοῖσδε γὰρ μόνοις ἐκεῖ
ζῆν ἔστι, τοῖς δ' ἄλλοισι πάντ' ἐκεῖ κακά»¹⁵

Ὅσοι δὲν ἐμυοῦντο εἰς τὸ μυστήριον, ἐπρόκειτο κατὰ ταῦτα νὰ ταλαιπωρηθοῦν εἰς τὸν μεταθανάτιον βίον : «Ὅς ἂν ἀμύητος καὶ ἀτέλεστος εἰς Ἄδου ἀφίκηται, ἐν βορβόρῳ κείσεται»¹⁶. Ἐκεῖνοι ὅμως, οἱ ὁποῖοι ἐδέχοντο νὰ μνηθοῦν, ἦσαν ὑποχρεωμένοι ἐν συνεχείᾳ διὰ νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν εὐδαιμονίαν, νὰ μὴ κοινοποιήσουν τὰ συμβάντα, διότι «οὐχ οἷόν τ' ἄλλοις ἢ τοῖς μεμνημένοις ἀκοῦειν»¹⁷. Ὅπου λοιπὸν διετηρήθησαν τὰ μυστικά παλαιῶν ἐποχῶν, ὁ θεῖος φόβος ἀπέτρεψεν ὄχι μόνον τὴν δημοσίευσιν, ἀλλὰ καὶ τὴν προφορικὴν τῶν ἀνακοίνωσιν εἰς τοὺς ἀσχέτους τοῦ πράγματος :

«Σεμνά, τὰ δ' οὐπὼς ἔστι παρεξίμεν οὔτε πυθέσθαι
οὔτ' ἀχέειν· μέγα γάρ τι θεῶν σέβας ἰσχάνει αὐδῆν»¹⁸

Τὰ εἶδη τῶν ἀρχαίων διπλωματικῶν καὶ ἱερατικῶν γραφῶν ἐπρόκειτο νὰ παίξουν ὡς ἐκ τούτου ἀσημαντὸν ρόλον εἰς τὴν πνευματικὴν ἐξέλιξιν τῆς Ἑλλάδος, ἐὰν δὲν ἐκλονίζετο ἡ βασιλικὴ ἐξουσία καὶ δὲν υἱοθετεῖτο μετὰ τὴν κατάρρευσιν τῆς τὸ ἀλφάβητον τῶν Φοινίκων, οἱ ὁποῖοι διὰ τῶν ἐκτεταμένων γονίμων ἐδαφῶν, τὰ ὁποῖα συνεκράτησαν τὴν κοινωνικὴν τῶν τάξιν καὶ παράδοσιν, τοῦ συνεχῶς ἰσχυροτέρου Ἑλληνικοῦ συναγωνισμοῦ εἰς τὴν θάλασσαν καὶ τελικῶς τῆς ἐκπορθήσεως τῶν ναυτικῶν τῶν βάσεων ὑπὸ τῶν Ἀσσυρίων δὲν κατάρθωσαν νὰ δημιουργήσουν, ὅ,τι ἐπεφύλαξεν εἰς τοὺς διαδόχους τῶν ἡ ἱστορία, προτοῦ καταστραφῆ τὸ κράτος τῶν Λυδῶν — τὸ φρούριον τῶν Ἰωνικῶν πόλεων ἐναντίον τῶν ἐπιθέσεων τῆς Ἀσίας — ὑπὸ τοῦ Κύρου. Χωρὶς τὰ «φοινίκια γράμματα»¹⁹ θὰ ἔλειπεν ἐκ τῆς Ἰωνίας ἡ πνευματικὴ δύναμις κρούσεως ἐναντίον τῶν ἀλόγων ἐξουσιῶν καὶ καταστάσεων, ὄχι μόνον τὸ ἀντικειμενικὸν παράστημα, διὰ τοῦ ὁποίου ἡ προφορικὴ ἔκφρασις ὑπερέβαλε τὰ τοπικὰ καὶ χρονικά της ὄρια ἐπέκεινα τῆς κρατικῆς καὶ τῆς θρησκευτικῆς δικαιοδοσίας, οὔτε μόνον ἡ ἀνάγκη καὶ ὁ τρόπος τῆς ὑπερνικήσεως τῶν ὑποβολῶν τοῦ συναισθήματος καὶ τῶν κανόνων τοῦ ποιητικοῦ εἴρμου, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἡ δυνατότης τοῦ καθορισμοῦ ἐρριδομένων ἐπὶ τῆς πραγματικότητος σχέσεων καὶ διὰ τοῦ «ἄτεξου» αὐτοῦ λόγου τὸ σύμβολον τοῦ ἀγῶνος ἐναντίον τοῦ μύθου, ὁ ὁποῖος ἐστήριζε τὴν βίαν, χάριν μιᾶς πολιτικῆς ἐλευθερίας, ἡ ὁποία νὰ βασιζέται εἰς τὴν λογικὴν ἐκτίμησιν πῶν πραγματικῶν σχέσεων. Ἐὰν ὁ Πλούταρχος ἐθεώρησε τὴν προϋπόθεσιν τῆς ναυτικῆς ἐπικοινωνίας ὡς τὸν κύριον λόγον τῆς ἐξημερώσεως καὶ τῆς θερα-

πείας τῶν ἀναγκῶν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, εἶχεν ὑπ' ὄψιν του αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἐμπορικὴν μέθοδον τῆς δηλώσεως ποσῶν, εἰδῶν ἢ αἰτημάτων, ἢ ὁποία ὠδήγησε τὴν Ἑλλάδα ταυτοχρόνως εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν δημοκρατίαν : «Εἰ μὴ θάλασσα ἦν, πάντων ἂν ἀγριώτατον ζῶον κἀνδεέστατον ὁ ἄνθρωπος ἦν»²⁰.

II Τὸ ἰδεῶδες τῆς πεζῆς παρουσιάσεως τῶν πραγμάτων

Ὅ,τι κυρίως εἶχε σημασίαν εἰς τὴν ὑπόθεσιν τοῦ συλλαβικοῦ ἀλφαβήτου τῶν Φοινίκων, τοῦ ὁποίου οἱ Ἴωνες διὰ τοῦ Κάδμου τοῦ Μιλησίου, ὅπως ἰσχυρίζεται ἡ παράδοσις¹, «μετὰ χρόνου προβαίνοντος ἅμα τῇ φωνῇ μετέβαλον καὶ τὸν ρυθμὸν τῶν γραμμάτων»², δὲν ὑπῆρξε μόνον ἡ προσαρμογὴ του εἰς Ἑλληνικὰ γλωσσικὰ δεδομένα διὰ τῆς προσθήκης τῶν δασέων καὶ τῆς μοναδικῆς εἰς τὴν Ἀνατολὴν θεωρήσεως τῶν φωνηέντων φθογγικῶς ἰσοδυνάμων πρὸς τὰ σύμφωνα, οὕτως ὥστε νὰ δημιουργηθῇ, ἀφ' ὅτου δι' ἕκαστον φθόγγον ὑπῆρχεν ἰδιαιτέρον γράμμα, ἡ δυνατότης τῆς ἀποδόσεως ὅλων τῶν διαλέκτων τῆς Ἑλλάδος καὶ κατόπιν (διὰ τῆς Ρώμης) τῶν Εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν, ἀλλὰ πρὸ πάντων τὸ γεγονός, ὅτι δὲν ἐχρησίμευσε διὰ τὴν ἀναγγελίαν ἐκτάκτων κατορθωμάτων, ἀλλὰ τῶν πραγμάτων τοῦ ἐμπορικοῦ βίου ἐπέκεινα κατ' ἀρχὰς τῆς κηδεμονίας τοῦ παρελθόντος, τῶν μορφολογικῶν παρεκβάσεων τῆς φαντασίας καὶ τῶν περιορισμῶν τοῦ ρυθμοῦ. Ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς ὁ γραπτὸς αὐτὸς λόγος ὑπῆρξε ἀντιποιητικὸς καὶ διὰ τοῦτο μία μαχητικὴ δυνατότης ἐναντίον τῆς τάξεως τῶν εὐγενῶν, ἡ ὁποία εἰς ὅλην τὴν ἑκτασιν τοῦ πολιτισμοῦ ἐξεθείασε καὶ συνεκράτησεν ἐμμέτρως, τὰ γεγονότα, διὰ τῶν ὁποίων εἶχε κατοχυρώσει τὴν θέσιν της : «Τὸ παλαιὸν γὰρ καὶ τῶν ἡρώων τὰς πράξεις καὶ τῶν θεῶν τοὺς ὕμνους δι' ᾧδῆς ἐποιοῦντο (ἔργ' ἀνδρῶν τε θεῶν τε, τὰ τε κλείουσιν ἀοιδοί)³, τὸ δὲ ἔθος τοῦτο καὶ παρὰ τοῖς βαρβάροις ἐσφύζετο»⁴.

Ἀφ' ἧς στιγμῆς ὅμως ὁ Κάδμος, ὁ Ἐκαταῖος καὶ ὁ Φερεκύδης «λύσαντες τὸ μέτρον»⁵ ἀπετόλμησαν νὰ μιμηθοῦν εἰς τὴν ἱστοριογραφίαν τὸν πεζὸν λόγον, τὴν βασιζομένην «διὰ τῶν ποδῶν» ἐπὶ τῆς πραγματικότητος γραπτὴν ἔκφρασιν τῶν πλεόντων φορέων τῆς διεθνούς ἐμπειρίας καὶ τοῦ κινητοῦ πλούτου, οἱ ὁποῖοι διὰ τοῦ Φοινικικοῦ ἀλφαβήτου ἦσαν εἰς θέσιν νὰ σημειώσουν ἀκριβῶς τὴν ποσότητα, τὴν ποιότητα καὶ τὴν ἀξίαν τῶν ἐμπορευμάτων, χωρὶς νὰ τὰ μεγαλοποιοῦν ἢ νὰ τὰ παραλλάσσουν, ἐδημιουργήθη μία ἐντελῶς νέα κατάστασις εἰς τὴν Ἰωνίαν ὡς διαμαρτυρία ἐναντίον τῆς ποιητικῆς αὐθαιρεσίας. Ἐνῶ οἱ ἀοιδοὶ ἔψαλαν γενικῶς «ἐπὶ τὸ πλεῖστον κοσμοῦντες», ὅ,τι ἐκρυσεν ὁ χρόνος, οἱ πεζογράφοι διὰ τῆς ἀναφορᾶς των εἰς τὰ παρόντα, ὅπως προσεφέ-

ροντο εἰς τὸν ἐμπειρικὸν ἔλεγχον, «ξυνέθεσαν ἐπὶ τὸ προσαγωγότερον τῆ ἀκροάσει καὶ ἀληθέστερον»⁶.

Ἐντὸς τῶν Ἴωνικῶν πόλεων ἐξετοξεύθη διὰ τοῦτο ἐντὸς ὀλίγου κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἀριστοτέλους ἢ καταγγελία, ὅτι «πολλὰ ψεύδονται ἀοιδοί»⁷. Τόσον ὁ Ξενοφάνης ὅσον καὶ ὁ Ἡράκλειτος ἀπαιτοῦν τὴν δημοσίαν ἀποδοκιμασίαν τοῦ Ὀμήρου καὶ τοῦ Ἡσιόδου ὡς ἐπικινδύνων διαφθορῶν τοῦ ἤθους, τῆς ἀληθείας καὶ τῆς ἰδέας τοῦ θεοῦ⁸. Διὰ τοὺς ἰδίους λόγους ἀργότερον ὁ Πλάτων ἀποκλείει παρὰ τὴν ποιητικὴν του διάθεσιν τὴν ποίησιν ἐκ τοῦ ἰδανικοῦ κράτους: «Εἰκότως ἄρα τότε αὐτὴν ἐκ τῆς πόλεως ἀποστέλλομεν τοιαύτην οὖσαν»⁹. Ὑπ' αὐτοῦς ὅμως τοὺς ὄρους «τὰ ἐν γράμμασι μὲν ὄντα, ἄνευ δὲ μέτρων»¹⁰ κείμενα δὲν καταδικάζουν μόνον τὴν ρυθμικὴν ἔκφρασιν ὡς τρόπον ἑορταστικῆς ψευδολογίας, ἀλλ' ὀλόκληρον τὸν ἀρχαῖον μῦθον ἀπὸ κοινοῦ πρὸς τὰ ὑπερφυσικά του πρόσωπα, ὥστε ἡ πεζογραφία νὰ στραφῆ οὐσιαστικῶς ἐναντίον κυρίως τῆς Ὀλυμπιακῆς παραδόσεως καὶ νὰ ἐκδιώξῃ, μόνον καὶ μόνον διότι ἐπεχείρησε νὰ στηριχθῆ ἐπὶ τῶν πραγμάτων, τὸ πάνθεον ἐκ τῆς περιοχῆς τῶν ἀξιολόγων γεγονότων.

Εἰς τὴν πολεμικὴν αὐτὴν κατὰ τοῦ μυθικοῦ κόσμου ὁ πεζὸς λόγος δὲν ἔμεινε μόνος. Εἰς τὸ πλευρόν του ἐπρωτοστάτησεν ἡ λυρική ποίησις, ἡ ὁποία διὰ τῆς ἐγκαταλείψεως τοῦ ἐπικοῦ μέτρου χάριν συντομωτέρων ρυθμῶν ἐπεχείρησε νὰ μεταπροσανατολίσῃ τὸν ἄνθρωπον ἐκ τῶν ἰδανικῶν εἰς τὰ ἐφήμερα, ἐκ τῶν ἐπαίνων, δι' ὅσα ἔπραξαν περίφημοι ἀπόντες, εἰς τὰ βιώματα τῆς προσωπικῆς ζωῆς. Ὁ Ἀρχίλοχος ἐξέφρασε χαρακτηριστικῶς αὐτὴν τὴν ἀντίδρασιν διὰ τῶν μετρικῶς ἐπίτηδες συντηρητικῶν στίχων:

«Οὐ φιλέω μέγαν στρατηγὸν οὐδὲ διαπεπλιγμένον
οὐδὲ βοστρύχοισι γαῦρον οὐδ' ὑπεξυρημένον,
ἀλλὰ μοι σμικρὸς τις εἶη καὶ περὶ κνήμας ἰδεῖν
ροϊκός, ἀσφαλέως βεβηκῶς ποσσὶ, καρδίας πλέως»¹¹

Τὴν ἐποχὴν διὰ τοῦτο τῆς ἠθικῆς πτώσεως τοῦ μύθου, ὁ ὁποῖος μετέφερε τὸν ἄνθρωπον ἐκτὸς τῶν ἐπικαίρων εἰς τὸν καταπληκτικὸν χῶρον τῶν θείων συμβάντων, ἡ ποίησις ἐπεδίωξεν εἰς τὴν Ἴωνίαν νὰ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν εἰς τὴν φευγαλέαν στιγμὴν, νὰ διοχετεύσῃ τὸ ἐνδιαφέρον εἰς τὰ πράγματα τοῦ ἀμέσου περιβάλλοντος. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὑπερέβαλε τὴν ἀπόστασιν μεταξὺ τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ ἀντικειμένου τῆς διηγήσεως καὶ οὐσιαστικῶς ἐγένινεν ἡ ἀπολογία τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος ἤθελε νὰ συγκεντρωθῆ ἐκεῖ, ὅπου ὑπῆρχε τὸ πρόβλημα, εἰς τὴν ὑπαρξίν του, ἔστω καὶ ἂν αὐτὸ ἐσήμαινε συγκριτικῶς πρὸς τὴν μεγαλοπρέπειαν τῶν ἀπομείναν πνευματικῆν ἐγκατάστασιν ἐντὸς τῶν ἀσημάντων διὰ τοὺς ἄλλους περιστατικῶν τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου.

Ἐναντίον αὐτῆς ἀκριβῶς τῆς τάσεως, τὴν ὁποῖαν προσδιώριζεν ἀντὶ τοῦ γενικῶς ἰσχύοντος τὸ ὑποκειμενικὸν βίωμα, ἡ προσωπικὴ ἐντύπωσις ἀντὶ τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητος, ἐστράφη ἐντὸς ὀλίγου ἢ φιλοσοφικῆς κίνησις. Οὔτε τὰ θαυμάσια γεγονότα τοῦ ἀσταθμήτου ὑπερφυσικοῦ κόσμου οὔτε τὰ παροδικὰ αἰσθήματα τῆς ἀτομικῆς ὑπάρξεως, ὅπως τὰ ἐξιδανίκευεν ἡ ποιητικὴ τέχνη, ἦσαν ἄξια λόγου ἐνώπιον τοῦ ἐρωτήματος, τί ἀκριβῶς συνέβαινε εἰς τὸν κόσμον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου εἶχε ταχθῆ νὰ ζήσῃ ὁ ἄνθρωπος. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ὁ Ἡράκλειτος ἐζήτησε τὸν προπηλακισμόν καὶ τοῦ μεγαλορρήμονος καὶ τοῦ ἀσημαντολόγου ποιητοῦ : «Τὸν τε Ὅμηρον ἔφασκεν ἄξιον ἐκ τῶν ἀγῶνων ἐκβάλλεσθαι καὶ ραπίζεσθαι καὶ Ἀρχίλοχον ὁμοίως»¹². Ἡ προσωπικὴ αὐθαιρεσία ὡς ἔκφρασις τῆς θείας θελήσεως ἢ τὰ περιστατικὰ τῆς τύχης ἐνὸς ἀνθρώπου ἦσαν τόσον περισσότερο ἀπαράδεκτα ὡς θέματα μελέτης, ὅσον ἔλκυστικώτερα τὰ ἐνεφάνιζεν ἡ ρυθμικὴ καλλιπέεια. Πρὸ παντὸς ἄλλου ἔπρεπεν ὡς ἐκ τούτου νὰ καταλυθῆ ὁ τρόπος τῆς παρουσιάσεώς των, τὸ μέτρον, διὰ τοῦ ὁποίου ἦσαν εἰς θέσιν νὰ δημιουργοῦν ἐντυπώσεις.

Τὴν ἀνάγκην αὐτὴν ἐξέφρασεν ἡ φιλοσοφικὴ διάθεσις, ἰδίως ἀφ' ὅτου οἱ ἐγγράμματοι παρουσίασαν, ὅ,τι ἄξιον προσοχῆς συνήντησαν ἐκτὸς τοῦ πατρικοῦ ἐδάφους, χωρὶς νὰ τὸ μεγαλοποιοῦν ἢ νὰ τὸ ὑποτάσσουν εἰς τὰ σχήματα τῆς ποιητικῆς ἐκφράσεως. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ τῆς διεθνοῦς ἱστορίας, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐπιβλητικὴν θέσιν ἀπέκτισεν ὁ ἐκ Μιλήτου Ἐκκαταῖος, ἔδωσαν τὴν ἀναγκαίαν ὄθησιν εἰς τὴν σκέψιν νὰ ὑπερπηδήσῃ διὰ τοῦ πεζοῦ λόγου τὰ πνευματικὰ ὄρια τῆς πατρίδος καὶ νὰ θέσῃ τὸ ἐρώτημα περὶ τῆς γενικῆς ἀρχῆς, ἡ ὁποία ἐκφράζεται εἰς τὸν κόσμον διὰ τῶν δεδομένων τῆς ἀμέσου ἐμπειρίας, χωρὶς γεωγραφικούς, πολιτικούς ἢ θρησκευτικούς περιορισμούς, ἀλλὰ κατὰ τρόπον ἀπροκατάληπτον, γενικὸν καὶ θεμελιώδη, ὁ ὁποῖος ἔλαβε διὰ τὴν ἐκτίμησιν αὐτὴν τῆς οὐσιαστικῆς γνώσεως τὸ ὄνομα «φιλοσοφία».

III. Ἱστοριογραφία καὶ μεταφυσικὸς λόγος

Ὁ Μιλήσιος Κάδμος, «ὃς πρῶτος κατὰ τινὰς συγγραφήν ἔγραψε καταλογάδην»¹ ἢ ὁ Σύριος Φερεκύδης, τὸν ὁποῖον «πρῶτον συγγραφήν ἐξενεγκεῖν πεζῶ λόγῳ τινὲς ἱστοροῦσιν»², ἐτέθησαν ἐπὶ κεφαλῆς μιᾶς κινήσεως, σκοπὸς τῆς ὁποίας ἦτο ἡ διεύρυνσις τοῦ ἐθνικοῦ καὶ τοῦ θεολογικοῦ ὀρίζοντος, ἡ παρατήρησις τοῦ κόσμου ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ὅσον τὸ δυνατὸν περισσοτέρων λαῶν. Ἡ σύγκρισις αὐτῆ τῶν διαφόρων φυλετικῶν κοσμοθεωριῶν ἦτο φυσικὸν ὅμως νὰ προκαλέσῃ τὸ ἐρώτημα, τί ἀκριβῶς ἰσχύει ἐν γένει καὶ κατὰ βάθος. Ἀποτέλεσμα τῆς ἱστοριογραφίας ὑπῆρξε διὰ τοῦτο ἡ ἀνακάλυψις, ὅτι τὰ πράγματα δὲν εἶναι, ὅπως τὰ φαντάζονται κατὰ τόπους εἰς τὴν ἀπλοϊκὴν των ἀντίληψιν οἱ ἄνθρωποι, ἀλλ' ὀφείλουν

νά έχουν μίαν ένιαίαν καί ύπό τήν φαινομενικήν των διαφοράν βασικῶς κοινήν φύσιν.

Ἡ αντίθεσις ἐναντίον τῆς ἀφηγήσεως γεγονότων, τὰ ὁποῖα νά μή συντείνουν εἰς τήν ἐκπλήρωσιν ἑνὸς ὠρισμένου σκοποῦ, ἀλλά νά πολλαπλασιάζονται χωρὶς σχέδιον ἀπεριορίστως, ὠδήγησε τήν Ἰωνίαν εἰς τήν έννοιαν τῆς «ἀρχῆς». Ἀργότερον ἡ καταγραφή ἀπλῶς καί μόνον ἱστορικῶν εἰδήσεων ἐθεωρήθη, ἐπειδὴ «οὐδέν ἔχει τέλος καθ' ἑαυτήν», ὡς ἔργον «ἀηδές διὰ τὸ ἄπειρον»³. Προηγουμένως ὁμως εἶχε καλέσει τοὺς λογιζομένους νά θέσουν ὄρια εἰς τὸ γίγνεσθαι, νά εὔρουν τήν ἀρχικὴν δύναμιν, ἡ ὁποία κινεῖ καί ὀρίζει τὰ πάντα. Ἐάν τὰ ἱστορικὰ γεγονότα ἦτο δύσκολον νά ὑποταχθοῦν εἰς τήν ἀξίωσιν τῆς ἀναγωγῆς των εἰς μίαν ἀπλήν προϋπόθεσιν διὰ τήν ἀνομοιοτήτα «τῶν τε ἀνθρώπων καὶ τῶν πράξεων» καὶ διὰ «τὸ μηδέποτε ἡσυχίαν ἄγειν τῶν ἀνθρωπίνων»⁴, τὸ ἐρμηνευτικὸν ἀξίωμα τῶν φαινομένων τοῦ κόσμου ἔπρεπε νά ζητηθῆ ἐκ τὸς τῆς περιοχῆς τῶν κοινῶν πραγμάτων. Τοῦτο ἐσήμαινε μίαν ριζικὴν ὑπέρβασιν ὄχι μόνον τῆς ἱστοριογραφίας, ἀλλὰ καὶ τῆς ἱστορίας ὡς φιλοσοφικοῦ θέματος καὶ ταυτοχρόνως ἕνα ἐκθειασμὸν τοῦ ἀντικειμενικοῦ μεγέθους τῆς φύσεως, ἡ ὁποία ἐνεφανίσθη ὡς κεντρικὸν πρόβλημα τῆς σκέψεως. Ἐνώπιον τῆς συγκεντρώσεως, τήν ὁποίαν ἐπέβαλλεν εἰς τὸν νοῦν ἡ φυσικὴ παρατήρησις, ἦτο κατὰ συνέπειαν ματαίαι ἡ προσπάθεια ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ἐπεδίδοντο εἰς τήν συλλογὴν γνώσεων, χωρὶς νά έννοοῦν, περὶ τίνος ἀκριβῶς πρόκειται εἰς τήν ποικιλίαν αὐτῆν τῶν ἀπόψεων τοῦ κόσμου : «Πολυμαθίη νόον ἔχειν οὐ διδάσκει»⁵ εἶπε χαρακτηριστικῶς ἐναντίον τῶν πρώτων ἱστορικῶν ὁ Ἡρακλειτος, τὸν ὁποῖον ένδιέφερεν ἀντὶ τῶν πολλῶν καὶ τῶν ἀσχέτων ὁ συνεκτικὸς λόγος τοῦ εἶναι.

Διὰ τῆς πεζογραφίας ὁ λόγος ἀπέκτησεν εἰς τήν Ἰωνίαν φυσικὸν παράστημα. Ὅπως ὁ κόσμος εἶχεν ἐμφανίσει, ὅπου ἀνεπτύχθησαν γεωργικοὶ πολιτισμοί, μαγικὴν καὶ μυθικὴν ὄψιν, ὥστε ὁ τρόπος τῆς ἀντιμετωπίσεως τῶν γεγονότων νά συμπέση πρὸς τήν ἐκφρασίαν των, συνέβη καὶ διὰ τῆς πεζῆς παρουσιάσεως τῶν πραγμάτων ἡ νέα νοοτροπία νά κερδίση ἀντικειμενικὴν διάστασιν. Διὰ τῆς προσγειωμένης εἰς τὰ πράγματα ἱστορικῆς των ἐρεῦνης καὶ τοῦ ἀγῶνος, εἰς τὸν ὁποῖον ἀπεδύθησαν ἐναντίον τοῦ μύθου τῆς ἐθνικῆς παραδόσεως καὶ τοῦ γεωγραφικοῦ των περιβάλλοντος, οἱ πεζογράφοι τῆς Ἰωνίας ὑπέδειξαν τὸν λόγον ὄχι μόνον ὡς μέθοδον ἀποκαλύψεως τῆς πραγματικότητος, ἀλλ' ὡς ἐσωτερικὴν τῆς φύσιν. Ἀπὸ τῆς ἱστορικῆς αὐτῆς στιγμῆς ἡ λογικὴ ἀπόδοσις ἑνὸς γεγονότος ἦτο δυνατόν νά ἐκληφθῆ ὡς αἰτίον του. Ὁ πεζὸς τρόπος τῆς ἐκφράσεως ἑνὸς πράγματος δέν ἦτο μὲ ἄλλους λόγους μόνον ἢ ὀρθὴ παράστασις τῆς φυσικῆς του ὄψεως, ἀλλὰ καὶ ἡ δύναμις, ἡ ὁποία τὸ παρήγαγε.

Δέν ανέπτυξαν διά τοῦτο οἱ πρῶτοι λόγιοι ἀντί τῆς μυθικῆς ἀπλῶς τήν ὀρθολογικήν κατεύθυνσιν τῆς σκέψεως, ἀλλ' ἀπέδωσαν ταυτοχρόνως εἰς τήν νέαν αὐτήν πνευματικήν τάσιν μεταφυσικὸν χαρακτῆρα, ἀντίκρουσαν δηλαδή τὸν λόγον ὡς πειθαρχημένην παράστασιν καὶ ὡς ἐπιβλητικήν ἀφετηρίαν, ὅσων συμβαίνουν εἰς τὸν κόσμον, ἐπέκεινα τῶν ἐντυπώσεων τῆς αἰσθήσεως. Μετὰ τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ ὡς δομῆς τῶν ὄντων, ὥστε ἡ φιλοσοφία νὰ λογοδοτήσῃ περὶ τῆς οὐσίας, ὁ λόγος ἐνεφανίσθη ὡς γενετική προϋπόθεσις τῶν ἐπὶ μέρους φαινομένων καὶ τελικῶς ὡς παγκόσμιος ὄρος τοῦ γίνεσθαι, ὥστε κατὰ τοὺς Στωϊκοὺς καὶ ὁ θεὸς νὰ θεωρηθῆ ὡς «λόγος»⁶ ἢ κατὰ τὸν Φίλωνα τὸν Ἀλεξανδρέα ὁ λόγος ὡς πρώτη κοσμικὴ προβολή, ὡς «πρωτόγονος υἱὸς»⁷ τοῦ θεοῦ. Ἐὰν ἀπὸ τῆς γενικεύσεως (46 π.Χ.)⁸ εἰς ὅλην τὴν Ρωμαϊκὴν ἐπικράτειαν τοῦ ἡλιακοῦ ἀντί τοῦ παλαιότερου ὑπὸ τῶν φάσεων τῆς σελήνης κυρίως ὀριζομένου ἡμερολογίου ἔπρεπεν οἱ θεοὶ τῆς οἰκουμένης νὰ ἐκπροσωπήσουν τὸν ἡμερήσιον οὐρανοδρόμον, ἀπεκαλύφθη καὶ ἡ λογικὴ παρουσία τοῦ θεοῦ εἰς τὸν κόσμον ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ φωτός. Κύριος τῶν φυσικῶν φαινομένων καὶ ἰδῶν γεγονότων τῆς ζωῆς ἦτο κατὰ τὸν Ἑρμῆν τὸν τρισμέγιστον ὁ «φωτεινὸς Λόγος υἱὸς θεοῦ»⁹.

IV. Ἡ γραμματικὴ ἐμφάνισις τῶν ὄντων ὡς προϋπόθεσις τοῦ λογικοῦ των χαρακτῆρος

Καθ' ὃν χρόνον ἡ ἀποθέωσις καὶ ἡ ἐκκοσμίκευσις τοῦ λόγου εἰς τὴν Ἰωνίαν ὥρισε τὴν διπλὴν πορείαν τῆς εὐρωπαϊκῆς διανοήσεως πρὸς τὸν ἰδεαλισμὸν—ὑπερβατισμὸν ἀφ' ἐνός καὶ τὸν ὑλισμὸν—πανθεισμὸν ἀφ' ἑτέρου, ἔθεσε διὰ τῶν «λογοποιῶν»¹, ὅπως ὀνομάζει τοὺς προκατόχους τοῦ Ἡρόδοτος, τὴν βάσιν τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης διὰ τῆς πίστεως, ὅτι μεταξὺ τοῦ πραγματικοῦ καὶ τοῦ ὑποκειμενικοῦ ἰσχύει μία λογικὴ ἀναλογία καὶ ταυτοχρόνως τοὺς γραμματικοὺς ὄρους τῆς σκέψεως, ἡ ὁποία δὲν ἦτο ἀρκετὸν ἔκτοτε νὰ προκαλῆ παραστάσεις, ἀλλ' ὄφειλε νὰ πειθαρχῆ ἐκουσίως εἰς τὰ λογικὰ μέτρα τῆς ἀντικειμενικῆς τῆς προεκτάσεως. Ἐὰν ἡ πεποίθησις, ὅτι τὸ εἶναι εἰς τὴν ἐξωτερικὴν του παρουσίαν συγγενεῦει πρὸς τὸν λόγον καὶ διὰ τοῦτο δύναται νὰ παρασταθῆ λογικῶς, ὑπῆρξεν ἡ γονιμωτέρα ὑπόθεσις τοῦ ἐρευνητικοῦ πνεύματος, ἡ προσαρμογὴ τοῦ φθόγγου εἰς τὸ γράμμα, τῆς ὁμιλίας εἰς τὴν γραμματικὴν τάξιν, ὠδήγησε τὴν Ἑλλάδα ἐκ τοῦ Ὀμήρου εἰς τὸν Ἀριστοτέλη. Διὰ νὰ ἔχη σημασίαν ἡ πρότασις, δὲν ἔφθανε τώρα νὰ διατυπωθῆ προφορικῶς, ἀλλ' ὄφειλε διὰ τῆς ἐκφράσεώς της νὰ κινήται εἰς τὰ ὅρια τῆς λογικῆς τῆς ἐνσαρκώσεως. Ὁ «ἀσφαλῶς βεβηκῶς ποσσίν»² ἐπὶ τῆς πραγματικότητος γραπτὸς λόγος ἀπέτελεσε κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὸν κανόνα τοῦ νοῦ, ὥστε ὀρθὰ νὰ

είναι ἀπὸ τοῦδε μόνον τὰ ἔλλογα. Ὅσα δὲν ἦτο δυνατόν νὰ στηριχθοῦν ἐπὶ τῶν ἐπικαίρων πραγμάτων, οἱ μῦθοι τοῦ παρελθόντος καὶ τὰ κοινωνικῶς ἀβάσιμα αἰτήματα, ἔχασαν εἰς τὴν ὀρθολογικὴν αὐτὴν ἐποχὴν τὴν ἱστορικὴν τῶν δικαιολογίαν.

Ἐκ τῆς πρώτης γραμματικῆς τοῦ ἐμφανίσεως ὁ λόγος ἀνεφέρθη κυρίως εἰς τὰ στοιχεῖα τοῦ ἐμπειρικοῦ κόσμου, ἐφ' ὅσον ἦτο δυνατόν νὰ ὑπολογισθοῦν ποσοτικῶς. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν μῦθον, ὁ ὁποῖος παρουσίαζε τὰ γεγονότα τῆς μνήμης καὶ τῆς φαντασίας, ὑπὸ λογικὸν ἔνδυμα ἐνεφανίζοντο, ὅσα ἐκ τῶν παρόντων ὑφίσταντο τὸν ἔλεγχον τῆς αἰσθήσεως καὶ τῆς ἀρθιμητικῆς. Ὁ «λόγος» προετιμήθη, διὰ νὰ δηλώσῃ καὶ ἐμπορικὴν πραγματικότητα, ἐπειδὴ ἐσήμαινε μίαν ἐπιλογὴν ὠρισμένων ἀντικειμένων ἐξ ὅλων τῶν ἄλλων, μίαν συλλογὴν πραγμάτων, κύριον γνώρισμα τῶν ὁποίων ἦτο ἡ ὁμοιογένεια, ἡ ὁποία ἐπέτρεπε τὴν προσθήκην ἢ τὴν ἀφαίρεσιν. Εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὡς ἐκ τούτου λόγος καὶ ὑπολογισμὸς ὑπῆρξαν δύο ἀπόψεις τοῦ ἰδίου γεγονότος, ἡ ἐμπειρικὴ καὶ ἡ μαθηματικὴ σκέψις συννάλληλα ἔργα.

Ἀργότερον βεβαίως ἡ λογικὴ καὶ ἡ λογιστικὴ ἀπέκτησαν τὴν μεθοδικὴν τῶν αὐτοτέλειαν, εἰς τὴν ἀρχὴν ὅμως τῆς ἱστορικῆς τῶν ἀναπτύξεως ἀντιμετώπισαν ἀπὸ κοινοῦ τὸν κόσμον τῆς ἐνοράσεως, ὁ ὁποῖος δὲν διέκρινε τὸ ὑπερφυσικὸν ἐκ τοῦ φυσικοῦ καὶ διὰ τοῦτο ἐξεφράζετο χωρὶς ἀποδείξεις περὶ τῶν ὄντων καὶ χωρὶς ἐνδοιασμοῦ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ θεοῦ, ὁ ὁποῖος ἐνέπνεε κατ' εὐθείαν —χωρὶς τὴν μεσολάβησιν τῆς πραγματικότητος— τοὺς μυθολόγους. Διὰ τοῦ λόγου ὅμως ὡς πνευματικοῦ καλύμματος τῶν ἐμπορευμάτων καὶ τῶν ἐντυπώσεων τοῦ ἀγνώστου, ἀλλὰ πραγματικοῦ κόσμου, ὅπως τὸν ἔβλεπε, τὸν ἐθαύμαζε καὶ τὸν κατέγραφεν ὁ «ἀειναύτης», ἡ σκέψις μεταπροσανατολίζεται ἀπὸ τοῦ μύθου εἰς τὴν ἐπιστήμην. Ὅσον κατέρρεεν ἠθικῶς ἡ κοινωνικὴ τάξις, ἡ ὁποία ἐβάσιζε τὴν ὑπαρξίν της εἰς τὴν εὐνοίαν τοῦ θεοῦ καὶ τὴν συντήρησιν τῆς μυθολογικῆς της παραδόσεως καὶ ὅσον ταυτοχρόνως ἡ ἐμπορικὴ πόλις ἐστηρίζετο εἰς τὰ πράγματα, τὰ ὁποῖα διὰ τὴν παράστασιν τῶν ἐχρειαζόντων τὴν γραφὴν ἀντὶ τοῦ ποιητικοῦ μέτρου, τόσον ὁ Ἴωνικὸς πολιτισμὸς παρεσκεύαζε διὰ τὴν ἱστορίαν ὡς τρόπον ἀποκαλύψεως τῆς φυσικῆς καὶ τῆς πνευματικῆς πραγματικότητος τὴν λογικὴν σκέψιν. Ὅτι ἀντελήφθη ὁ ἄνθρωπος ὡς χαρακτῆρα τοῦ κόσμου καὶ τῆς πολιτικῆς ἢ προσωπικῆς του ζωῆς, προϋπέθετεν ἀπὸ τῆς ἱστορικῆς αὐτῆς στιγμῆς τὴν γενικὴν ἱκανότητα τῆς διαπιστώσεως τοῦ ὀρθοῦ ἐκ μέρους τῶν λογισμένων. Παρ' ὅτι διέκοψε τὴν ἐπαφὴν της πρὸς τὰ πράγματα, διὰ νὰ ἐλέγξῃ τὰ ἐσωτερικὰ της μέτρα, ἡ λογικὴ ἐζήτησεν ἔκτοτε νὰ ἐκτιμηθῇ ὡς γενικὸν γνώρισμα καὶ κατὰ συνέπειαν ὡς συνδετικὸς κρίκος τῶν ἀνθρώπων: «Ἐυνὸν ἐστὶ πᾶσι τὸ φρονέειν»³, εἶπεν ὁ Ἡράκλειτος,

προτοῦ ὁ Ἀριστοτέλης ὑποχρέωση τὴν Εὐρώπην νὰ χαρακτηρίσῃ τὸν ἄνθρωπον ὡς *animal rationale*⁴: «Καὶ τῷ ἀνθρώπῳ δὴ ὁ κατὰ νοῦν βίος, εἴπερ τοῦτο μάλιστα ἄνθρωπος»⁵.

V. Κατὰ ποῖον τρόπον ἐθεμελίωσεν ἡ γραφὴ τὴν ὑπόστασιν τοῦ κόσμου

Προκειμένου νὰ δηλωθοῦν γραπτῶς ἔπρεπε τὰ πράγματα καὶ τὰ γεγονότα μετὰ τὴν παρουσίαν τοῦ λόγου ὡς μέτρου τῆς ὀρθῆς τῶν ἐκτιμήσεως νὰ ὑποβληθοῦν εἰς δοκιμασίαν, νὰ ἐλεγχθοῦν κατὰ πόσον ἀντέχουν εἰς τὴν γενικὴν κρίσιν. Ὁ λόγος περιώρισε κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὸν αὐθορμητισμὸν τῆς ἐκφράσεως καὶ δὲν ἐπέτρεψε νὰ «διατυπωθῇ», παρὰ μόνον ὅ,τι ἀντικατόπτριζεν ἀκριβῶς τὴν πραγματικότητα. Προσέφερον ὡς ἐκ τούτου εἰς τὴν «διατύπωσιν» μίαν ἀκρίβειαν, ἡ ὁποία δὲν θὰ ἐστήριζε πλέον «πτερόεντα»⁶ ἀλλ' ἰστάμενα ἔπη. Ἀντικείμενα καὶ φαινόμενα ἐκέρδισαν ὑπὸ τοὺς ὅρους αὐτοὺς τὸ δικαίωμα τῆς δημοσιεύσεως, μόνον ἐφ' ὅσον ἦσαν εἰς θέσιν νὰ παρουσιάσουν τὴν ποιότητα καὶ τὴν σχέσιν τῶν ἀνεξαρτήτως μεταγενεστέρων συνθηκῶν, νὰ ὑποστοῦν χωρὶς κάλυψιν τὴν κριτικὴν τοῦ μέλλοντος. Διὰ τῆς σχηματικῆς προβολῆς τῶν πραγματικῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μεταβληθοῦν ἀναλόγως τῶν ἀπαιτήσεων τῆς στιγμῆς, ὁ γραπτὸς λόγος ὠδήγησε τὴν σκέψιν εἰς τὴν ὑπόθεσιν τῆς ἐσωτερικῆς ἀκινησίας τοῦ εἶναι.

Ἐὰν ἡ παραλλαγή δὲν ἦτο πλέον δυνατὴ καὶ ἡ μεταβολὴ τῆς διατυπώσεως ἀπεδείκνυε τὴν προηγουμένην κακὴν ἐκτίμησιν τῶν πραγμάτων, ἦτο φυσικὸν ἡ μονιμότης νὰ ἐμφανισθῇ ὡς σκοπὸς τῆς γνώσεως, τὰ πράγματα νὰ κερδίσουν μίαν σταθερὰν ὑπόστασιν τῆς φθαρτῆς τῶν ἐμφανίσεως. Ὅσον διεδίδετο ἡ ἐμπορικὴ γραφὴ, κατεδικάζετο ἡ ἔννοια τῆς ἀπεριορίστου ἐξελίξεως χάριν τοῦ «πέρατος», ἐνὸς σαφοῦς σημείου ἐκκινήσεως καὶ μιᾶς συγκεκριμένης καταλήξεως τῶν γεγονότων. Ὁ γραμματικὸς αὐτὸς *horror infiniti*, ὁ ὁποῖος ἐχαρακτήρισε τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα, ὑπεχρέωσε τελικῶς τὴν φιλοσοφίαν νὰ παρακάμψῃ τὸ γίγνεσθαι καὶ νὰ ἐξοβελίσῃ τὸν χρόνον ἐκ τοῦ ὀπτικοῦ τῆς πεδίου. Ἐὰν ὅμως ἡ κίνησις δὲν ἦτο δυνατόν νὰ τεθῇ ἐκτὸς θέματος καὶ ἡ διάρκεια νὰ ἐκληφθῇ ὡς οἰκοδομικὸς ὅρος τῆς ἀλλαγῆς καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ὡς στοιχεῖον τοῦ πυρῆνος τῶν ὄντων, ἔπρεπε τὰ φαινόμενα νὰ χάσουν τὴν ὄντολογικὴν τῶν ἀξίαν. Τὰ πράγματα ἐξελήφθησαν γενικῶς ὡς καταστατικὰ στοιχεῖα τοῦ εἶδους, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἔπρεπε νὰ ἔχουν ἐξουδετερωθῇ τὰ ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὰ τῶν. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἡ φυσικὴ ἀπέφυγε τὴν αἴσθησιν καὶ κατὰ συνέπειαν τὴν πειραματικὴν ἔρευναν καὶ δὲν ὑπῆρξεν «ἐπιστήμη» ὑπὸ τὴν σημερινὴν τῆς ἔννοιαν, ἀλλ' ἡ πρώτη φάσις

τῆς φιλοσοφίας. Διὰ τῆς γραμματικῆς ὑποστάσεως τῶν ἐννοιῶν τὰ φυσικὰ ὄντα ἐνεφανίσθησαν ὡς εἶδωλα μόνον ἀμεταβλήτων προτύπων, ὡς ἀνάξια λόγου ἀντίγραφα οὐρανίων ὑποδειγμάτων, πρὸς τὰ ὅποια καὶ μόνον ὤφειλε νὰ στρέψη τὴν προσοχὴν τῆς ἡ σκέψις.

Ἐὰν ἡ περίπτωσις αὐτὴ ἀπετέλεσε τὸ κύριον γνῶρισμα τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλάτωνος, τὴν ὁποίαν παρουσίασεν ὡς «μελέτην τοῦ γραπτοῦ λόγου»², ἐσήμαινε τελικῶς μίαν ἀποστροφὴν τῆς σκέψεως ἐκ τοῦ φυσικοῦ κόσμου, τοῦ πρώτου λογικοῦ μαθήματος τῆς ἱστορίας. Πρὸ τοῦ φιλοσόφου τῶν «ἰδεῶν» ὁ θεωρητικὸς τοῦ «εἶναι» εἰς τὴν Ἑλέαν τῆς Κάτω Ἰταλίας δὲν ὑπετίμησε μόνον τὰ αἰσθητὰ πράγματα, ἀλλ' ἀπέκλεισε τὴν ὑπαρξίν των χάριν ἐνὸς ἀπροϋποθέτου, ἀφθόρου, ἐνιαίου, ἀσκόπου καὶ ἀχρόνου ἰδανικοῦ ὄντος :

«Ὡς ἀγέννητον ἐὸν καὶ ἀνώλεθρόν ἐστιν,
ἔστι γὰρ οὐλομελές τε καὶ ἀτρεμές ἡδ' ἀτέλεστον·
οὐδέ ποτ' ἦν οὐδ' ἔσται, ἐπεὶ νῦν ἐστι ὁμοῦ πᾶν»³

Ὁ Ἀριστοτέλης ἐπανέκτησε τὴν ἰδιοτυπίαν τῶν ὄντων, τὰ ἐθεώρησεν ὅμως εἰς τὴν αἰσθητὴν των ἐμφάνισιν ὡς ἐξωτερικὰ ἔργα τῆς βασικῆς ὑποστάσεως, τῆς «οὐσίας», ἡ ὁποία δὲν ἐχαρακτηρίζετο ὑπὸ τῶν φυσικῶν ἰδιοτήτων. Ταυτοχρόνως ἀνήγαγε τὴν μεταβολὴν ὡς πρὸς τὸ ποιητικόν της αἴτιον, τὰ ὑλικά της δεδομένα καὶ τὴν μορφολογικὴν της κατεύθυνσιν εἰς ἓνα λογικῶς ἀναγκαῖον στάσιμον κινητῆρα τῶν φαινομένων: «Πᾶν γὰρ μεταβάλλει τι καὶ ὑπὸ τινος καὶ εἰς τι. ὑφ' οὗ μὲν, τοῦ πρώτου κινουμένου· ὃ δέ, ἡ ὕλη· εἰς ὃ δέ, τὸ εἶδος. εἰς ἄπειρον οὖν εἴσιν .. ἀνάγκη δὴ στήναι⁴. ἔστι γὰρ τι ὃ αἰεὶ κινεῖ τὰ κινούμενα καὶ τὸ πρῶτον κινουὺν ἀκίνητον αὐτό»⁵. Ὁ Λεύκιππος καὶ ὁ Δημόκριτος κατεκερμάτισαν τὴν ἰδεατὴν συνέχειαν τοῦ Παρμενίδου καὶ συνέθεσαν τὰ «συμβεβηκότα» τοῦ Ἀριστοτέλους πρὸς τὴν οὐσιαστικὴν των προϋπόθεσιν διὰ τῆς ἀπαιτήσεως ἀναριθμῆτων ὑπεραισθητῶν καὶ ἀδιαιρέτων μορίων, τῶν «ἀτόμων», ὡς συστικῶν στοιχείων τῆς πραγματικότητος, ἡ σύνθεσις τῶν ὁποίων εἶχεν ἐμπειρικὴν ἀπήχησιν.

Ἀφ' οὗ τὰ πράγματα συμβολίζονται γραμματικῶς, ὁ κόσμος ἀπέκτησε διπλὴν ὄψιν. Ἡ γραπτὴ λέξις ἦτο μία ὑπέρβασις τῶν ἰδιαιτέρων γνωρισμάτων τοῦ αἰσθητοῦ της περιεχομένου, μία συναίρεσις ὅλων τῶν ὁμοίων ὑπὸ τὸ συνθηματικόν της ἔνδυμα. Ἐθεσε διὰ τοῦτο εἰς τὴν ἱστορίαν τὸ αἴτημα τοῦ ἰδανικοῦ της ἀντικρύσματος ἐπέκεινα τῶν ἐκάστοτε γραμματικῶν της στοιχείων. Ἀπετέλεσεν ὑπὸ τοὺς ὄρους αὐτοὺς τὸ σύμβολον τῆς ἐννοίας, τῆς ἀπαιτουμένης ὑποστάσεως τῶν ὁμοειδῶν πραγμάτων, τὰ ὅποια δὲν ἦσαν ἱκανὰ νὰ τὴν συναγωνισθοῦν εἰς τὴν πληρότητα καὶ τὴν καθαρότητα τοῦ ἰδανικοῦ της περιεχομένου. Ἡ ἐννοιολογικὴ αὐτὴ διχοτόμησις τοῦ

είναι εἰς τὸ ἰδεῶδες πρότυπον καὶ εἰς τὸ ἐνδεές του παράδειγμα δὲν ἐχαρακτήρισε μόνον τὸν φυσικὸν κόσμον, ἀλλὰ καὶ τὸ σῶμα ἐν σχέσει πρὸς τὴν ψυχὴν καὶ τὴν πρᾶξιν ἐν σχέσει πρὸς τὴν διανοητικὴν κίνησιν, τὴν «γνώσιν», ἢ ὁποία εἰς τὸ τέλος τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, τὴν ὁποίαν ἀπεκάλεσαν «μεταφυσικὴν τῆς γραφῆς»⁶, ὑπεσχέθη τὴν λύτρωσιν ἐκ τῶν δεινῶν τῆς ὑπάρξεως, διότι ἐπρόκειτο νὰ καταστήσῃ τὸν ἄνθρωπον ἰκανὸν νὰ συλλάβῃ τὴν θεϊαν φύσιν: «Εὐσέβεια δὲ ἐστὶ θεοῦ γνώσις, ὃν ὁ ἐπιγνούς, πλήρης γενόμενος πάντων τῶν ἀγαθῶν, τὰς νοήσεις θείας ἴσχει⁷. ὁ γὰρ γνούς καὶ ἀγαθὸς καὶ εὐσεβὴς καὶ ἤδη θεῖος»⁸. Σκοπὸς τῆς γνώσεως ἦτο κατὰ ταῦτα ἡ ἀποθέωσις τοῦ ἀνθρώπου: «Τοῦτο ἐστὶ τὸ ἀγαθὸν τέλος τοῖς γνώσιν ἐσχηκόσι, θεωθῆναι»⁹. Οὐσιαστικῶς ὅμως δὲν ἐπρόκειτο νὰ ἐπιτελέσῃ τὴν μετουσίωσιν αὐτὴν ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς ἰδικῆς του ἰκανότητος, ἀλλ' ἡ δύναμις, διὰ τῆς ὁποίας «ὁ λόγῳ συστησάμενος τὰ ὄντα»¹⁰ κατεσκεύασε τὸν κόσμον. Ἡ λογικὴ φύσις τοῦ θεοῦ θὰ ἐδέχετο ἀντικειμενικὴν μορφήν καὶ ὅπως ἀκριβῶς ἡ ἐννοια, ἢ ὁποία ἐλάμβανε διὰ τῆς γραφῆς ὄρατὸν παράστημα, θὰ ἐπεσκέπτετο τὸν ἄνθρωπον, διὰ νὰ τὸν ἀπαλλάξῃ ἐκ τῶν ἀκαθάρτων στοιχείων τοῦ πνεύματός του καὶ νὰ τοῦ ἐπιτρέψῃ τὴν ὑπέρβασιν τῆς θνητῆς χάριν τῆς ἰδανικῆς φύσεως, τὴν εὐδαιμονίαν τῆς λογικῆς του συνταπίσεως πρὸς τὸν δημιουργὸν τοῦ φανεροῦ καὶ τοῦ νοητοῦ κόσμου: «Χαῖρε λοιπόν, ὦ τέκνον, ἀνακαθαιρόμενος ταῖς τοῦ θεοῦ δυνάμεσιν εἰς συνάρθρωσιν τοῦ Λόγου· ἦλθεν ἡμῖν γνώσις θεοῦ .. ἦλθεν ἡμῖν γνώσις χαρᾶς»¹¹.

VI. Ἀπὸ τῆς δημοσιεύσεως τῶν νόμων εἰς τὴν φυσικὴν νομοτέλειαν

Καθὼς ὁ συγκλονιστικώτερος ὄρος τοῦ ἀρχαίου πνεύματος ἐκέρδιζε τὸ μεταφυσικὸν του μέγεθος, ἀπεδέσμευσε διὰ τῆς γραπτῆς του εὐκινησίας τὴν γνώσιν ἐκ τοῦ γινώσκοντος καὶ τὴν κατέστησε κτῆμα τῶν ἐγγραμμάτων ἀνεξαρτήτως τόπου καὶ χρόνου. Διὰ τῆς κοινοποιήσεως αὐτῆς κατεπολέμησε τὴν ἀμάθειαν, προσέφερεν ἀφορμὴν παρεμφερῶν ἀναζητήσεων, ὑπέβαλε τὴν προσωπικὴν γνώμην εἰς τὴν γενικὴν κρίσιν, ἐκάλεσεν ὁπαδοὺς καὶ προεκάλεσε τὴν ἀντίδρασιν ἐπὶ τῆς αὐτῆς λογικῆς βάσεως. Συγχρόνως πρὸς τὴν κριτικὴν στάσιν, τῆς ὁποίας ὑπῆρξεν ὁ ἱστορικὸς ὑποβλεψύς, διετύπωσεν ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου τῆς ἀποικίας καὶ κατόπιν τῆς μητροπόλεως τὴν ἀντιμυθικὴν διάθεσιν, τὰ σπέρματα τῶν ἀνησυχιῶν μιᾶς ἐποχῆς, ἢ ὁποία προέβαλλεν εἰς τὴν ἔκφρασιν τὴν πεζότητα, τὴν ἐπαφήν πρὸς τὰ πράγματα, ὅπως ἐνεφανίζοντο εἰς τὴν αἴσθησιν χωρὶς ἐξωραϊσμοὺς καὶ φανταστικὰ γνωρίσματα, ὡς σύνθημα διὰ τὴν ἀναθεώρησιν τῶν κοινωνικῶν θεσμῶν ἐπὶ τῇ βάσει ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον τῶν λογικῶν δεδομένων.

“Όπου ἐδημιουργήθησαν χῶροι παραλλήλων καὶ ἀντιθέτων ἠθικῶν παραδόσεων καὶ ἀπαιτήσεων διὰ τῆς συγκεντρώσεως μεταναστῶν διαφόρου φυλετικῆς καταγωγῆς καὶ διὰ τῆς μεταθέσεως τοῦ βάρους τῆς ζωῆς ἐκ τῆς γῆς εἰς τὴν βιοτεχνίαν, τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν ναυτιλίαν, ἡ ἀνάγκη τῆς συν-υπάρξεως ὠδήγησεν εἰς τὴν ἐξουσίαν ἑνὸς ἀνδρός, ὁ ὁποῖος ἐπεχείρησε νὰ διαιτητεύσῃ τοὺς μετόχους τῶν κοινῶν ἐξ ὀνόματος τοῦ γενικοῦ συμφέροντος. Διὰ νὰ ἐπιβάλουν τὴν τάξιν, ὡσάκις ἡ ἀντιδικία ἔθετεν εἰς κίνδυνον τὴν πολιτικὴν ὑπαρξιν, οἱ τύραννοι ἐστηρίχθησαν ἐξ ἀρχῆς (ἐφ’ ὅσον ἐπενέβησαν ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας) ἢ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς διοικητικῆς τῶν ἐντολῆς (ἐφ’ ὅσον ἐκυβέρνησαν κατ’ ἀνάθεσιν) εἰς τὴν πειθῶ τῆς πυγμῆς. Πλὴν διὰ τοῦτο ἐξαιρέσεων, ὅπως εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ «αἰσυμνήτου»¹ Πιττακοῦ εἰς τὴν Λέσβον καὶ τῶν προσώπων ἐκείνων, ἢ σύνεσις τῶν ὁποίων εἰς τὴν διευθέτησιν τῶν ὑποθέσεων τοῦ ἀστικοῦ βίου ἐδημιούργησε τὸν μῦθον τῶν «ἐπτὰ σοφῶν» τῆς Ἑλλάδος², ἀνετράπησαν βιαίως ἐξ ἑνὸς γένους, ἐφ’ ὅσον ἔδωσαν τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι εὐνοοῦν τὰ ζητήματα τῶν ἀκτημόνων ἢ διὰ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ δήμου, ἐφ’ ὅσον ἐκίνησαν τὴν ὑποψίαν, ὅτι ἐξυπηρετοῦν τοὺς εὐγενεῖς. Ἀπὸ τῆς Ἰωνικῆς μεταναστεύσεως εἰς τὴν Κάτω Ἰταλίαν, ὅποτε οἱ δεσμοὶ τῆς οἰκογενείας ἐχαλαρώθησαν ἀκόμη περισσώτερον³, ἐδημιουργήθη ἐντὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ ἄστεος ἡ ἀνάγκη τῆς εὐρέσεως ἑνὸς τρόπου κοινωνικῆς διαγωγῆς ἀνεξαρτήτου τῶν ἀσυμβιβαστων μεταξὺ τῶν ἠθῶν καὶ ἀξιώσεων καὶ ἀντιστοίχου τῶν πολιτικῶν συνθηκῶν ἀπὸ γενικῆς ἀπόψεως. Αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἀστικὴν ἐπιταγὴν μετὰ τὴν ἀνατροπὴν τῶν ἀνδρῶν, οἱ ὁποῖοι προσεπάθησαν νὰ διευθύνουν τὴν πόλιν ἀναλόγως τῆς ἠθικῆς τῶν ἀγωγῆς καὶ τῶν ἐμπνεύσεων τῆς στιγμῆς, ἀνέλαβε νὰ ἐκπληρώσῃ ἀμερολήπτως διὰ τῆς κριτικῆς σταθμίσεως τῶν κοινωνικῶν δεδομένων ἀρχικῶς ἐκ μέρους συνετῶν κατὰ κοινὴν ὁμολογίαν πολιτῶν καὶ τελικῶς ὑπὸ τῶν μετόχων τῆς πόλεως γενικῶς ἡ ἐ μ π ο ρ ι κ ῆ γ ρ α φ ῆ : «Ὅσοι δὴ νομοθέται γενόμενοι γράμματα ἔγραψαν»⁴.

Εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἡ γραπτὴ διευθέτησις τῶν θεμάτων τοῦ ἀστικοῦ βίου εἶχε λογικὸν χαρακτήρα. Δὲν ἐξέφραζεν ἀπλῶς τὴν ἠθικὴν διάθεσιν ἑνὸς ἀνθρώπου, ὅπως τὴν εἶχε διαμορφώσει τὸ οἰκογενειακόν του παρελθόν καὶ τὴν ἐπηρέαζε διὰ τῶν ἐκάστοτε ὑποβολῶν του τὸ περιβάλλον, ἀλλ’ ἐβασίσθη ἐπὶ τῶν νέων κοινωνικῶν στοιχείων καὶ καθώρισεν ὡς ἀναγκαῖον, ὅ,τι ἔθεωρεῖτο ἢ ἔπρεπε νὰ θεωρηθῇ γενικῶς ὡς πρέπον : «Ὁ δὲ νόμος ἀναγκαστικὴν ἔχει δύναμιν λόγος ὢν ἀπὸ υἱος φρονήσεως καὶ νοῦ»⁵. Ἐὰν ὁμως δὲν τὸν ἐπέβαλλε μία ἐξουσία διὰ τῆς βίας, ἀλλ’ ἡ κοινὴ συνείδησις τοῦ ὀρθοῦ δι’ ὅλους ἀνεξαρτήτως, ὅπου ἐδημοσιεύθησαν οἱ κανόνες τῆς πολιτικῆς συμπεριφορᾶς, ἐδημιουργήθησαν οἱ ὅροι διὰ τὴν σύμπτωσιν τῆς νομικῆς καὶ τῆς λογικῆς : «Ὁὗτος δὴ καλεῖται νόμος, ὁ δ’ αὐτὸς καὶ ὀρθὸς λόγος κέκληται»⁶.

Ἡ ἐξάρτησις τῶν σημαντικῶν γεγονότων τῆς πόλεως ἐκ τῆς ὀρθολογικῆς ἐκτιμήσεως τῶν κοινωνικῶν των δεδομένων, τὰ ὅποια ἦτο δυνατόν νὰ μεταβληθοῦν καὶ νὰ δημιουργήσουν νέα αἰτήματα, διὰ νὰ λυθοῦν κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον, ἐσήμαινεν οὐσιαστικῶς τὴν νομιμοποίησιν τῆς ἀπαλλαγῆς τοῦ ἀστικοῦ βίου ἐκ τῆς θείας κηδεμονίας. Ὅπου ἡ πόλις ἐστηρίχθη ἐπὶ τοῦ νόμου, οἱ θεοὶ ἔπαυσαν νὰ ἐλέγχουν τὰ γενικὰ θέματα καὶ ὅπως ὁ Ἀπόλλων, ἐνδιεφέρθησαν διὰ τὰ καθαρῶς ἰδιωτικὰ προβλήματα καὶ τὴν πνευματικὴν σχέσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν ὑπαρξίν του («γνῶθι σαυτὸν»⁷) ἢ ὅπως ὁ Διόνυσος καὶ ἡ Δημήτηρ, περιορίσθησαν εἰς τὴν κατοχύρωσιν τῆς ἀτομικῆς εὐδαιμονίας ἐπέκεινα τοῦ τάφου καὶ ἀνέπτυξαν μίαν μυστηριακὴν λατρείαν, ἐνῶ οἱ περισσότεροὶ τοῦ τύπου τῆς Ἀθηνᾶς συνεδέθησαν πρὸς τὸν φόβον τῶν ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν τῆς πόλεως καὶ παρουσιάσθησαν ὡς ἀμύντορες τῆς κρατικῆς ἀσφαλείας.

Ἀφ' ὅτου πάντως ἡ ἐμπορικὴ γραφὴ διετύπωσε τοὺς ὅρους τῆς πολιτικῆς τάξεως, ἐτερμάτισε βασικῶς τὴν ἀστικὴν ἀρμοδιότητα τῶν ὑπερφυσικῶν προσώπων. Δὲν ἴσχυεν ἐντὸς τῆς πόλεως ἡ θεία θέλησις, ἀλλ' ὁ νόμος, ὁ ὅποιος δὲν ἀπέκλειε τὴν τιμὴν, τὴν ὁποίαν μάλιστα καθώρισεν ὡς δημόσιον μέλημα ἐπακριβῶς, ἀλλὰ τὴν ἀνάμειξιν τῶν θεῶν εἰς τὴν λύσιν τῶν κοινῶν ζητημάτων. Κατ' αὐτὸν ὅμως τὸν τρόπον ὁ ἀστάθμητος παράγων, ὅπως εἶχε προσωποποιηθῆ, προτοῦ ἢ ζωὴ διευθετήσῃ νομικῶς τὰ συλλογικά της θέματα, δὲν ἐθεωρήθη μόνον ἀμέτοχος τῶν γεγονότων τῆς σχέσεως τῶν ἀνθρώπων μεταξύ των, ἀλλὰ κατ' ἐπέκτασιν καὶ τῶν φαινομένων τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητος. Ὅ,τι συνέβαινεν εἰς τὴν φύσιν, εἶχεν, ὅπως ἐντὸς τῆς πόλεως, ἐσωτερικὸν λόγον ἀνεξάρτητον τῆς θείας θέλησεως. Ὁ Ἀριστοτέλης παρουσίασε τὴν φυσικὴν αὐτὴν αὐτάρκειαν λεπτομερῶς καὶ συγκεκριμένως. Ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος ἦτο ἄθροισμα προδιαγεγραμμένων ἐξελίξεων, διὰ τῶν ὁποίων ὠρίζετο ἡ ποσότης, ἡ ποιότης καὶ ἡ θέσις τῶν πραγμάτων : «Φανερόν δὴ ὅτι δυνάμει ὄν, εἰς ἐντελέχειαν ἰὸν ἔρχεται ἐκεῖ καὶ εἰς τοσοῦτον καὶ εἰς τοιοῦτον, οὐ ἢ ἐντελέχεια καὶ ὅσον καὶ οἶον καὶ ὅπου»⁸. Ἀντὶ νὰ καθορίζη ὁ θεός, πῶς ἔπρεπε νὰ συμπεριφερθοῦν ἐκάστοτε τὰ ὄντα, ἴσχυεν, ὅπως ἀκριβῶς εἰς τὴν πολιτικὴν ζωὴν, ἐκ τῶν προτέρων μία γενικὴ τάξις, ἐπὶ τῆ βάσει τῆς ὁποίας συνετελοῦντο τὰ φυσικὰ γεγονότα : «Ἔστι γὰρ ἐξ ἐντελεχείᾳ ὄντος πάντα τὰ γιγνόμενα»⁹. Ὁ δημοσιος νόμος ἐνεφανίσθη κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὡς πρότυπον τῆς φυσικῆς κατευθύνσεως, ἡ ὁποία ὑποκατέστησε τὴν θείαν πρωτοβουλίαν.

Ἀφ' ὅτου ὁ Ζάλευκος ἐνομοθέτησε τοὺς Λοκροὺς τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος¹⁰, ὁ ἐγγραφὸς νόμος ὑπερεπήδησε τὰ κοινωνικά του ὅρια, διὰ νὰ παρουσιασθῆ ὡς φυσικὸς κανὼν τοῦ γίγνεσθαι. Ὅσοι

ὁμιλοῦν περὶ νομοτελείας εἰς τὴν φύσιν, κινουῦνται εἰς τὴν πνευματικὴν τροχίαν τῆς Ἑλληνικῆς πόλεως. Ἡ ἀτομικὴ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου ὡς πολίτου πρὸς τὴν νομικὴν τάξιν τοῦ ἀστικοῦ του περιβάλλοντος τὸν ἐξουσιοδότησε νὰ ζητῇ αὐτοπροσώπως τὴν ἐπιβλητικὴν ἄρμονίαν τῆς πραγματικότητος, ἢ ὁποία δὲν ἦτο μόνον, ὅπως ἐφαίνετο, ἀλλ' εἰς τὸ βάθος τοῦ εἶναι «φανερῆς κρείττων»¹¹. Τὰ γράμματα κατέστησαν τὸν ἀνθρώπον ἰκανὸν νὰ συνδεθῇ ἀπ' ἐὐθείας πρὸς τὴν δυναμικὴν φύσιν τοῦ κόσμου, χωρὶς νὰ ὑπάρχη λόγος νὰ παραστήσῃ τὸν δεσμὸν ὡς εὐνοίαν μιᾶς θείας, ἐξουσίας ἢ ὡς ἐρμηνείαν μιᾶς παραδόσεως, τὴν ὀρθότητα τῆς ὁποίας νὰ ἐγγυᾶται ἢ ἀφάνεια τῆς ἀρχῆς τῆς.

VII. Πολιτικά κείμενα χωρὶς θεϊαν ἀναφοράν

Ὡς «ὁμολογήματα κοινὰ πόλεως, ἃ διὰ γραμμάτων ὀρίζει καὶ προστάττει, πῶς χρῆ πράττειν ἕκαστα», οἱ νόμοι ἔμειναν ἐν ἰσχύϊ, ἐφ' ὅσον ὁ δῆμος ὑπῆρξε κύριος τῶν πράξεών του. Ἀφ' ὅτου ὅμως ἡ διαφοροποίησις τοῦ ἀστικοῦ βίου καὶ ἡ ἀνάπτυξις διεθνῶν ἐμπορικῶν καὶ πολιτικῶν σχέσεων ἐδημιούργησε γενικὰ προβλήματα, ἢ λύσις τῶν ὁποίων προϋπέθετεν εἰδικὴν σπουδὴν, ὃ «καθ' ὁμολογίαν κοινὴν πόλεως ὠρισμένος λόγος»² ἦτο ὑπόθεσις ὀλιγώτερον τῶν ψηφοφόρων καὶ περισσότερον τῶν ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι τοὺς ἐξεπροσώπησαν εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῆς καταστάσεως. Ὑπὸ τοὺς ὄρους αὐτοὺς ἦτο δυνατὸν νὰ εὗρεθοῦν ἄνθρωποι, οἱ ὁποῖοι νὰ πείθουν τὸν δῆμον «παρανομεῖν κατὰ νόμον»³ καὶ κυρίως νὰ παραβλέπη ἢ νὰ καταψηφίσῃ τὰ συμφέροντά του. Ἀφ' ἧς διὰ τοῦτο στιγμῆς ὁ νόμος δὲν ἐκφράζει τὴν πραγματικὴν ἀνάγκην, κλονίζεται καὶ εἴτε προκαλεῖ τὴν κριτικὴν ἢ ἐκθειάζεται εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸ ἠθικόν του παράστημα. Τῆς ἐξιδανικεύσεως τοῦ νομικοῦ καθεστώτος, ὅπως τὴν ἐπεχείρησεν ὁ Πλάτων μετὰ τὸν πολιτικὸν φόνον τοῦ Σωκράτους, εἶχε προηγηθῆ ἐκ μέρους τῶν Σοφιστῶν ἢ ἀπομύθευσις τοῦ ἐθιμικοῦ δικαίου, ἢ διαφωτιστικὴ προσπάθεια τῆς παρουσιάσεως τῶν νομίμων ὡς τρόπων ἐπιβολῆς τῶν ἰσχυροτέρων ἐπὶ τῶν ἀσθενεστέρων. «Εἶναι δὲ τὸ δίκαιον οὐκ ἄλλο τι ἢ τὸ τοῦ κρείττονος συμφέρον»⁴. Τὴν ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν λέγεται διὰ τοὺς Λακεδαιμονίους, ὅτι «τὰ μὲν ἡδέα καλὰ νομίζουσι, τὰ δὲ συμφέροντα δίκαια»⁵, ἐνῶ εἰς τὴν Ἀκαδημίαν γράφονται οἱ «Νόμοι», διὰ νὰ στηρίξουν τὴν ὑπὸ κατάρρευσιν «νομιζομένην πολιτείαν»⁶ τῶν Ἀθηναίων, οἱ κανόνες τοῦ ἀστικοῦ βίου θεωροῦνται ἀνθρώπινα ἔργα πρὸς διαρρύθμισιν τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητος, ἐπίκαιρα πρότυπα τῶν ἠθῶν τῆς παραδόσεως, τὰ ὁποῖα ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν γραμματικὴν νομοθεσίαν ἐμφανίζονται ὡς ἄγραφοι «νόμοι», ὅπως ὅμως ἐκείνη, ὡς συμβατικοὶ ὅροι τῆς συμπεριφορᾶς ἀναλόγως τῶν τοπικῶν συνθηκῶν.